

A választási eljárás és a szavazati jog szervezésének kérdése.

Írta és az egyesület választójogi szakértekezletén 1909. évi decz. 1-én előadta

AJTAY JÓZSEF.

A választási eljárás és a szavazati jog szervezésének kérdése azért nagyfontosságú, mert tulajdonképpen itt dől el, hogy a választási törvények által megállapított választói jogosultság üres látszat marad-e csupán, avagy valóságos, eleven joggá emelkedik. Míg régebben a választói jogosultság kérdése uralkodott a vitákban és ezeknek rendjén kialakult egy bizonyos általános, egységes felfogás, addig ma az érdeklődés a választási eljárás és a szavazati jog szervezése felé fordul és e kérdések beható elemzése lassanként megváltoztatja a választói jogira vonatkozó általán ismert véleményeket, felfogásokat és jelszavakat.

Vizsgálódásunk két irányú lesz. Először azt kutatjuk, hogy melyek a szavazati jog *formai* érvényesülésének feltételei, azaz, miképp biztosítható, hogy az, a kinek a törvény szavazati jogot ad, szavazatát valóban le is adhassa szabadon, saját akarata szerint. Itt tárgyalandók a *választói névjegyzékek összeállításának, a szervezés módjának, a választási actusnak, a választások felett való bíráskodásnak* és a *szavazati jog büntetőjogi védelmének kérdései*. Másodszor kutatjuk, hogy melyek a szavazati jog *reális* érvényesülésének feltételei, azaz miképpen biztosíthatjuk, hogy a *szavazati jog* valóságos *választói* joggá fokozódjék, vagyis a választó szavazatának leadásával *tényleges* befolyást gyakoroljon az állami

közakarat kialakulására. Ez vezet a *szavazati jog szervezéséhez* (le vote organisé), mely ma legerősebben vitatott kérdése a *választói* jogra vonatkozó irodalomnak. Itt kell foglalkoznunk *a lajstromos szavazáson alapuló kisebbségi képvisellel, az érdekképviseleti rendszerekkel és a pluralitás kérdésével.*

A szavazati jog *formai* érvényesülése szempontjából nagy fontosságú, hogy *a választói névjegyzékekbe mindenki föl-vétessék, a kit a törvény szerint szavazati jog megillet* és meggátoltassák a választói névjegyzékek meghamisítása. A végrehajtó hatalomnak itt nyílik alkalmá és módja a választói jogosultságot szűkebb térre szorítani, avagy saját érdekében hamis választókat gyártani, (*Franciaország, Ausztria* stb.) Különösen a *szavazás titkossága esetén* követnek el a pártok és még inkább a végrehajtó hatalom mindent, hogy a választói névjegyzéket a saját javukra meghamisítsák, mert a választások lezajlása után hasztalan vitatja a bukott párt a névjegyzék hamis voltát, a hamisan bevezetett választókról meg nem állapítható, hogy szavazataikat melyik jelöltre adták és így a fertőzött szavazatok meg nem semmisíthetők. Hogy milyen nagy arányokat öltenek e tekintetben a visszaélések, ékesen bizonyítják az osztrák és francia állapotok. Az utolsó választások alkalmával Bécsben a névjegyzékek összeállítása ellen mintegy 40.000 panaszt adtak be, köztük mintegy 6000 olyant, *a mely illetéktelenül bevett, avagy nem létező személyek törlését kérte.* LEFÈVRE PONTALIS írja, hogy Franciaországban a polgármesterek a legszemérmertlenebb módon üzük a névjegyzékek meghamisítását.*)

A névjegyzékek helyes összeállításának főbb követelményei: 1. hogy ne kormányhivatalnokok, hanem önkormányzati közegek írják össze a választókat és ne csupán az önként jelentkezőket, hanem *hivatalból* mindazokat, a kiket a szavazati jog törvény szerint megillet; 2. hogy a névjegyzékbe való fölvetel felett önkormányzati szervek és végső fokban független bíróság döntsön; 3. hogy a névjegyzékek évenként állíttassanak össze és a következő évre szóló érvénnyel; 4. hogy a névjegyzékek ellen beadható jogorvoslatokra kellő határidő adassék.

*) Lefèvre Pontalis: Les élections en Europe à la fin du XIX. siècle.

A mi magát a választás tényét illeti, főkövetelmények: 1. hogy a választást ne kormány-, hanem önkormányzati közegek vezessék súlyos büntetőjogi felelősség mellett; 2. a választási actus nyilvánosan folyjon le a sajtó képviselői és a pártok bizalmi férfiaiak jelenlétében; 3. a választások érvényessége felett független bíróság ítéljen és ne a parlament. Ez utóbbi ellen csupán elméleti okokból: a parlamentsouverainitásának elméleti szempontjából lehet kifogást emelni, holott a gyakorlati tapasztalatok mellette szólnak másutt is, hazánkban is.

Az egyik legújabb választási törvény, az *osztrák*, mindezen az ellenkezőjét valósította meg. A névjegyzékek összeállítására döntő befolyása van a kormányközegeknek; a névjegyzékek csupán a *választások kiírása után* állítatnak össze; a felebbezési határidők nagyon rövidek (3 nap, sőt 24 óra); a választásnál a javaslat ki akarta zárni a pártok bizalmi férfiai stb. Az osztrák választási eljárás valósággal iskolai példája lehet a célzatosan megállapított választási eljárásnak, melyben minden ponton tört vetnek a népakarat hamisítatlan megnyilatkozásának. Joggal mondhatta *Beck* osztrák miniszterelnök, hogy az új választási törvény alapján a kormány nagyobb befolyást fog gyakorolhatni a választásokra, mint eddigelé.

Nagyon fontos szerepet játszik a szavazás módja is (nyílt avagy titkos, kerületenként, vagy községenként végbenemő?).

A titkos szavazás nagyon elterjedt; a nyílt szavazás csupán nálunk, Poroszországban és a Svájc egyes kantonokban áll fenn. De a milyen elterjedt a gyakorlatban, épp oly vitás az irodalomban. Ellenzőinek és támadóinak száma egyre növekszik (MONTESQUIEU, HOUZEL, LEFÉVRE PONTALIS, MILL, HARE, MEYER, RÖSCHER, BLUNTSCHLI, GNEIST, TREITSCHKE, OSTROGORSKI stb.) Sőt hívei közt is akadnak olyanok, akik eszményi végcélznak a nyílt szavazást tekintik (BENTHAM, ROSSI, DUPLANTHIER). A nyílt szavazás pártolói azzal érvelnek, hogy ezt a közéleti tevékenység nyilvánosságának szükségessége, a nyílt politikai állásfoglalás nagyfontosságú erkölcsi szempontjai követelik meg. A titkos szavazás csupán az egyéni akaratok mechanikai összegezését adja, de nem a társadalom valóság-

gos, eleven akaratát, amely csupán a társadalmi erők és befolyások szabad érvényesülése esetében jöhet létre. A választót függetleníteni kell ugyan a szervezett kormányhatalom befolyásától, de nem egyúttal a társadalom, a milieu jogosult befolyásától is, mert a társadalomnak jogos igénye lehet arra, hogy a szavazásnak mint közfunctionak mikénti gyakorlását ellenőrizze és arra erkölcsi befolyást gyakoroljon. A titkos szavazás csupán az egyént tartja szem *előtt*, felszabadítja az egyénnek minden rossz tulajdonságát, gonosz indulatát, holott a választónak a szavazásnál mint sociális egyednek kell eljárnia és épp az egyéni szempontoknak nem szabad engednie. A titkos szavazás inkább a népakarat szeszélyét juttatja kifejezésre, semmint a komoly, kiforrott akaratot; épp ezért a titkos szavazásból eredő közakaratnak nincs akkora erkölcsi súlya, mint a nyílt szavazás mellett kialakultnak.

Hogy a titkos szavazás — ellenére a nyílt szavazás elvi helyességének — mégis elterjedtebb, annak oka abban rejlik, hogy mindenütt a titkos szavazástól várták: 1. a végrehajtó hatalom befolyásának teljes kiküszöbölését, 2. az alsóbb néposztályok szavazatának a felsőbb rétegek befolyása alól való kivételét és így hatékonytá tételét, 3. a corruptió kiirtását, 4. a szavazási actus békés lefolyását stb.

Kétségtelen, hogy a szavazás titkossá tételével mindenütt a legnemesebb czélra törekedtek: a népakarat hamisítatlan, igazi megnyilatkozásának biztosítására és ennek köszönheti a titkosság azt a nagy rokonszenvet, melylyel iránta a democraticus elemek mindenütt viseltetnek. De ma már a gyakorlati tapasztalatok alapján kétségtelen az is, hogy a titkos szavazási mód — fájdalom — a hozzá fűzött reményeket nem váltotta be. Egyszerű eljárási mód esetében még inkább megnövelte a kormányhatalom és az erősebb rétegek befolyását, mert tág, *ellenőrizhetetlen* és megtorolhatatlan tért nyitott a legnagyobb szabású visszaélésekre. Kezdődnek a visszaélések a névjegyzékek összeállításánál, folytatódnak a választási urnák tartalmának meghamisításánál és csúcspontjukat éri el a leadott szavazatok megsemmisítésénél. E tekintetben mesébe illő esetekre mutatnak rá LEFÉVRE PONTALIS, PYFERROEN, BENQIST₂ stb. *) Ez utóbbi — a francia választási reform-

*) Lefèvre id. munkája. Pyferroen: L'électorat politique et administratif en Europe. Benoist: Pour la réforme électorale.

bizottság feje – *La réfotm électorale* című munkájában a következőket írja: »Ismeretlenek, akik csodamódon ismertekké lesznek, távollevők, akik hirtelen mégis itt teremnek, halottak, akik szavaznak, termékeny belsejű szavazóurnák, amelyek megsokszorozzák, avagy megsemmisítik a szavazólapokat, szolgálatkész pecsétet, amelyek a kellő pillanatban felpattan-
nak a kellő jelölt érdekében, megsemmisített szavazólapok, amelyek újra érvényesek, megszámlált szavazólapok, amelyek semmivé válnak, megduzzadó és elolvadó többségek: vájjon mindez ismeretlen mi előttünk?« LEFÈVRE PONTALIS említi olyan esetet, amidőn a választási bizottság az egyik urnából – bár az illető községben csak százan szavaztak le – ezerszáz szavazólapot vett ki, de ez sem volt elég ahhoz, hogy a parlament a választást megsemmisítse. A megsemmisített szavazatok száma Olaszországban eléri az összes szavazatok 25%-át, és a legutóbbi osztrák választásoknál előfordult olyan eset is, amidőn kétezernél több szavazatot semmisítettek meg. És ez ellen nem igen van orvosság, mert a tökéletesebb titkos szavazási rendszerek nagyon bonyolultak, csupán magasabb culturalis állapot mellett alkalmazhatók és ezek sem nyújtanak teljes védelmet a visszaélések ellen. Emellett a kormányok mindent elkövetnek, hogy tökéletesebb titkos szavazási eljárás be ne hozassék és a kormány meg ne fosztassák a könnyű és meg nem torolható visszaélések lehetőségétől (Franciaország). A visszaélések a szavazási actus után történvén, egyénileg senkit sem érintenek és így a megtorlásuk követelése sem oly élénk, mint nyílt szavazás esetében. A corruptio pedig csak helyet cserélt, de meg nem szűnt; már nem a választókra veti ki hálóját, hanem a választást vezetőkre, ami pedig csak megkönnyíti feladatát.

Az alsóbb néposztályok, különösen a munkáselemek, ma már mindenütt erős szervezeteket alkotnak és nincs többé szükségök a titkosság nyújtotta védelemre a felsőbb rétegek nyomásával szemben. Ellenkezőleg, nyílt szavazás esetén inkább ezek gyakorolnának terroris must a munkaadókkal szemben. MEYER szerint*) a németbirodalmi socialisták nyílt szavazás mellett több képviselőt küldenének a birodalmi gyű-

*) Meyer: Das parlamentarische Wahlrecht.

lésbe, mint most a titkosság mellett. A titkosság egyedül a kormányhatalom befolyása ellen nyújt a választóknak védelmet, de ezzel szemben esetleg nagyobb és könnyebb lehetőségét a visszaélésekre. Innen van az, hogy még a reakciós kormányok is az általános választói jog behozatala esetén inkább a titkosság mellett foglalnak állást, mert nagy tömegknél nehezebb a befolyás és vesztegetés, holott a szavazás titkossága mellett nagyon könnyű a szavazathamisítás és a szavazategyártás.

Ami a hazai viszonyokat illeti, a titkos szavazás nálunk legfeljebb a városokban és a munkástelepeken volna behozható. Itt inkább érvényesül a titkos szavazás jó oldala: a kormányhatalom befolyása és a szervezett munkásság terrorizmusa ellen való védelem. A visszaélések ellen pedig nagyobb védelmet nyújt a központosítva lefolyó választási eljárás, a sajtó ellenőrzése, a tökéletesebb szavazási eljárás behozatalát lehetővé tevő magasabb műveltségi fok, stb. Egyebütt inkább a nyílt szavazás helyeselhető a fent kifejtett okokon kívül még azért is, mert nálunk a végrehajtóhatalom idegen, külső hatalmi befolyások alá is kerülhet és így a titkosság által lehetővé tett visszaélések sokkal súlyosabb következményekkel járhatnak, mint más országokban.

A választói jog általánosítása maga után vonja a szavazás decentralisatioját. De itt sem szabad túlzásokba esni és a szavazást a legkisebb községekig terjedőleg következetesen decentralisálni, mert ezzel kiszolgáltatjuk az egész választási actust a kormányhatalom közegeinek és *lehetetlenné tesszük a pártok részéről való ellenőrzést. Magyarország 13.000 községéből mintegy 11.000 olyan, amelynek átlagos lakossága a 700 lelket nem haladja meg. Nálunk tehát a községenkénti szavazás következetes keresztülvitelét csakis olyanok követelhetik, akiknek sejtelmük sincs a tényleges állapotokról. A helyes középút itt az volna, ha a decentralisatioval csupán a városokig és a nagyközségekig mennénk el és a kisközségekre nézve szavazóközeteket állapítanánk meg, avagy a szavazást körjegyzőségek szerint ejtelnék meg.*

A szavazati jog szervezésének modern gondolatához az a körülmény vezetett, hogy az általános, egyenlő és kerületenkint gyakorolt választói jognak, az úgynevezett *nyers*

választói jognak egyre károsabb következményei mutatkoznak. Maga a gyakorlati élet kétségbevonhatatlanná tette, hogy emellett *a népakarat nem jut híven kifejezésre*, sőt esetleg teljesen hamis képet mutat. Ugyanis a pártok képviselőhez való jutása egyáltalában nem függ híveiknek számarányától, hanem főleg azoknak kerületenkint való eloszlásától, *tehát a véletlentől*. E rendszer mellett megeshetik, hogy valamelyik pártnak az ország minden kerületében nagyszámú hívei vannak, de egyik kerületben sem érik el a többséget, aminek aztán az a következménye, hogy bár az illető párt az ország választóinak közel felét a saját hívei közé számíthatja, nem bír egyetlenegy képviselőt sem beválasztani a törvényhozásba. Az meg mindennapos dolog, hogy a parlamenti többségek választóik országos arányát tekintve tulajdonképpen a kisebbséget képviselik, viszont a választók országos többsége csak kisebbséget tud a törvényhozásba bejuttatni.

Még nagyobb fogyatékosága a nyers általános választói jognak, hogy emellett igazságtalanul egyenlőtlen az az esély, melylyel az egyes társadalmi rétegek a választási győzelem tekintetében bírnak. Ugyanis a felső osztály és a középső társadalmi réteg – *ez utóbbit a legszélesebb értelemben véve* – messze mögötte maradnak számerő dolgában az alsó néposztálynak, amely így minden kerületben *feltétlenül* és *brutálisan* majorisálja a felső és középső réteget, ez utóbbiba beleszámítva a kispolgárságot és kisparasztságot is. Számszerű bizonyosságát látjuk ennek Belgiumban. Itt ugyanis az 1.5 millió választóból 950.000-nek csupán egyes szavazata van, 300.000-nek kettős és 250.000-nek hármas. Az egyes szavazattal bírók közül mintegy 100.000 az alsó néposztályhoz tartozik, úgy hogy a 450.000-re tehető felső- és középosztályhoz tartozó választót egyenlő szavazati jog esetében az alsóbb néposztályhoz tartozó választók mindenütt majorisálnák, tehát szavazatuk hatását megsemmisítenék és így a választói jogot illusoriussá tennék éppen a nemzet értéke-sebb rétegére nézve. Minthogy fejlett culturájú államokban a felső- és középosztályhoz tartozók száma mindenütt jóval csekélyebb, mint az alsóbb néposztályokhoz tartozóké, a *nyers* általános választói jognak egy culturállamban csak az a visszaság lehet a következménye, hogy azokat, akiket a

gazdasági szabadság elvén felépült társadalomban a *természetes kiválasztódás* kiemelt és a társadalmi életben vezető szerephez juttatott, egyenesen megfosztjuk az állami életvezetésére irányuló tényleges befolyástól és az állami élet legmagasabb rendű szervét, a törvényhozást *kizárólag* az alsóbb néposztályok kezére juttatjuk.

Azt az ellenvetést, hogy a kiválóbbak számszerű kisebbsége kiegyenlítődik nagyobb befolyásuk által a szavazati jog minden szervezése nélkül, a gyakorlati élet mindenütt megczáfolta. Ugyanis a fejlettebb cultura folytán beálló osztálytagozódás és fejlett osztályöntudat *mellett* ki van zárva annak a lehetősége, hogy a felső és középosztályhoz tartozók a maguk jelölteinek szavazókat szerezzenek az alsóbb néposztályok soraiból és így a választásoknál csupán annyi erő képviselnek, a mekkora a *fejszám* szerint való erejük a társadalmi tagozódásban. Szászország például a birodalmi gyűlésbe egynek kivételével mind sociáldemokratát választott és így a felső és a középosztály – beleértve a kispolgári és kisparaszti elemet is – úgyszólván teljesen képviselet nélkül maradt. Franciaországban az intelligencia teljesen visszavonult a választási küzdelmektől; mert szavazati joga merőben hatástalan és így értéktekteleenné vált.*)

A *nyers* általános választói jog ellen általános az a panasz is, hogy emellett *nem a legkiválóbbak kerülnek a törvényhozáshoz, hanem a selejtes elemek*, az üzletes politikusok, a választási technikában járatos ügyeskedők. Ezt a nézetet nem csak a polgári írók vallják (BENOIST BELOW stb.**), hanem sociálisták is (FOURNIÈRE, a *La Revue Socialiste* szerkesztője).

További súlyos kifogás a *nyers* választói jog ellen, amelyet különösen a politikai tudomány képviselői hangoztatnak, az, hogy *nem nyújt szerves képviseletet*. E rendszer teljesen az *egyénre* van alapítva; az egyént természetellenesen kiragadja a maga sociális környezetéből és vele így gyakoroltatja a szavazati jogban rejlő állami souverainitást, ami egyet jelent azzal, mintha futóhomokra hatalmas állandó épületet akarnánk építeni.

*) Lásd a *La Revue* folyóirat 1908. április 15-iki számában közölt választójogi enquéte összefoglaló méltatását.

**) Below: Das parlamentarische Wahlrecht in Deutschland.

A nyers általános választójog a társadalmat atomokra bontva, *teljes szervezetlenségében és kiforratlanságában* áthelyezi – a törvényhozásba. Pedig kétségtelen igazság, hogy az egyén nem él semmiféle viszonylatban individuális életet, hanem kisebb körökben, közületekben collectiv életet, és ezek útján kapcsolódik bele a collectiv élet legmagasabb szervezetébe: az államba is. Az egyén tehát helyesen nem gyakorolhat *közvetlenül* befolyást a legfőbb collectiv akarat kialakulására, hanem csakis ama kisebb közösségek közvetítésével, amelyekben társadalmi élete lefolyik. A szervezetlen választói jog anarchiához vezet, mert az egyének épp úgy, mint az atomok, szervezetlen állapotukban mindig anarchikusok, bomlást jelentők.

A nyers általános választói jog a politikai tudományban, épp úgy, mint a gyakorlati életben *európszerte* megbukott-nak tekinthető. A *suffrage universel* hajdan varázshatalmú jelszavát kiszorította teljesen egy új, modern jelszó: *a vote organisé** A szervezett szavazati jog mellett törnek lándzsát úgy a német, mint a francia, úgy az angol, mint a belga, avagy olasz tudósok (GNEIST, BLUNTSCHLI, HOLTZENDORFF, MOH-L, LABAND, LILIENFELD, BENOIST, FOUILLÉ, DURKHEIM, HARE, MAINE, BURKE, SPENCER, MILL, GREY, DÉNI, de GREEF, PRINS, LAVELEYE, DUPREIZ, OSTROGORSKI, PANTALEONI, CANOVAS del CASTILLO stb.)

Legyen szabad e tekintetben néhány nyilatkozatot idézni *a Huszadik Századból*. DURKHEIM, a híres francia sociológus szerint: »Hogy az általános választói jog a tőle várható minden hasznos követelménynek megfelelően, *szervezni kellene*, már pedig fájdalom, ma a szervezetlenség olyan fokán áll, amely jó hatását megbénítja.« WAXWEILER belga tudós így nyilatkozik: »Kijelentem, hogy az általános választói jogot *minden szervezés, gazdasági ellensúly, valamint a polgárok tényleges társadalmi állásának tekintetbe vétele nélkül* oly rendszernek tartom, amelyet sem a tudomány, sem a gyakorlat nem igazol«. BOUGLÉ, a SORBONNE tanára, a democratia kiváló kutatója szerint az általános választói jog elve csak úgy fogadható el, ha úgy van szervezve, hogy az egyéneknek valódi jogot ad, nem pedig csupán a pusztá véleménynyilvánítás illúzióris jogát. FOURNIÉRE, a *Revue Socialiste* szerkesz-

*) Benoist: La crise de l'état modern; Pour la reform électorale.

tője, a La Revue által 1908-ban megtartott választójogi szakértekezleten a *democratia* súlyos fogyatékoságait onnan származtatja, hogy a politikai gépezet épp oly *egyszerű* és *kezdetleges*, mint hajdan a műveltség alacsony fokán. Szerinte a *democratia* igazi politikai szervezete csak *ezután* fog kialakulni az egyre jobban *szerveződő* társadalom igényeinek megfelelően. Követeli az aránylagos képviseleti rendszert és azt, hogy a törvényhozásnak legalább egyik háza akként alakuljon meg, hogy a képviselőket a nemzeti tevékenység mindenféle csoportjainak *szervezetei közvetlen* válasszák meg.

A nyers általános választói jog súlyos hibáinak gyógyítására különböző rendszereket ajánlanak, amelyeknek közös alapeszméje, hogy a *választói jog általánosságát nem érintik*, de a szavazati jog eddigi, *pusztán formális egyenlősége* helyébe az *organicus egyenlőséget* igyekeznek léptetni: a különböző társadalmi osztályok, rétegek, érdekek súlyuknak megfelelő képviselőhöz való juttatását.

Ide tartoznak a lajstromos szavazáson alapuló aránylagos képviseleti rendszerek, az érdekképviseleti, a többes szavazati rendszerek stb.

Az első helyen említett rendszerek a *territoriális kerületi* rendszer fentartása mellett olyképp védik a kisebbségeket, hogy nagy kerületeket alkotnak, amelyek több képviselőt választanak, de a választók egygyel kevesebb jelöltre szavaznak, mint amennyit az illető kerület küld, avagy a *pártok* annyi madátumot kapnak, amennyi szavazat aránylag rájuk esett (Belgium). Jó oldala e rendszereknek, hogy a képviselőhöz való jutást igazságosabb alapra helyezi, a szűkkörű helyi érdeket háttérbeszorítja. Fogyatkozása, hogy osztály és érdekképviseletet hoz létre, előmozdítja az apró politikai frakciók keletkezését, nagy befolyást ad a pártok központi szervezeteinek stb.

Sokan az *érdekképviseleti rendszert*, a *sociális kerületenként* való választást ajánlják. Itt előtérbe jut a *közvetett* választási rendszer is, de a választás már nem történik az *esetenként* az összesválasztók által választott *elektorok által*, hanem az állandó jellegű *érdekszervezetek, helyi közigazgatási kapcsolatok* útján, amelyeknek minden egyes polgár szerves tagja és amelynek létrehozásában, irányításában részt vesz. Nagy

foglalkozási és érdekkategóriák állítatnak össze (mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi, munkás-, ügyvédi stb. kamarák) és ezek között osztják fel a madátumokat. Ezzel nem állítják vissza a rendeket és czéheket, hanem a képviseletet *nyitott és szabad* csoportokra fektetik (BENOIST). A legtökéletesebb alakja ennek a közvetett választási rendszernek az volna, ha a képviselőválasztás olyan politikai közösség által történék, amely a polgárokat a legkülönbözőbb szempontból: közigazgatási, gazdasági, kulturális stb. szempontból foglalja össze szerves egésszé (MILL).

Az érdekképviseleti rendszernek jó oldala, hogy magas színvonalú parlamentet ad és a különböző társadalmi rétegeknek, foglalkozási ágaknak, érdekcsoportnak feltétlenül képviseletet biztosít. Hibája, hogy még merevebb osztálytagozódást hoz létre a törvényhozásban, mint a lajstromos szavazáson és a területiális kerületeken alapuló aránylagos képviseleti rendszer és így ellentétben áll a képviseleti alkotmány alapelvével, amely szerint a képviselő nem egyes osztályokat, hanem általános nemzeti érdeket képvisel.

Az aránylagos képviselet biztosítására ajánlják még a *pluralitást* is. A többes szavazati rendszer a különböző társadalmi rétegek befolyását a választásokra akként igyekszik egyensúlyban tartani, hogy a csekélyebb számú felsőbb és közép-osztály tagjainak több szavazatot ad, mint a nagy számú alsóbb osztályhoz tartozóknak. Jó oldala, hogy az osztályokat és a társadalmi csoportokat a választásoknál nem választja el élesen egymástól, a jelölt rendszerint csak több párt, csoport, osztály egyesített támogatásával juthat mandátumhoz és így kénytelen különböző érdekeket összeegyeztetve közeledni az egyetemes érdek képviseletéhez. Fogyatékosága, hogy a szavazatok egyenlőtlensége miatt subjective bántó és a megalkotásánál követendő alapelvek nem lévén kiforrva, esetleg nem az aránylagos képviselet biztosítására, hanem osztályérdekek védelmére szolgálhat.

Amint látjuk, a szavazati jog szervezésére nézve *nincs tökéletes rendszer* és épp azért nagy a valószínűsége annak, hogy a jövő a *combinált rendszereké* lesz. Egy ilyen combinait rendszer hazánkban a következő lehetne: a képviselők felét, esetleg két harmadát a területiális kerületi rendszer alapján

választanák a lajstromos szavazás egyszerűbb formájának és a többes szavazati rendszer demokratikus alakjának alkalmazásával. A másik felét, esetleg egy harmadát pedig a nagyobb önkormányzati szervek: a törvényhatóságok választanák épp úgy, mint 1848. előtt. Csakhogy a törvényhatósági bizottság demokratikus alapra volna fektetendő a virilismus eltörlésével és az érdekképviselő behozatalával kapcsolatosan. Nagy kár, hogy 1848-ban ahelyett, hogy a megyét helyezték volna demokratikusabb alapokra és meghagyták volna a megyék képviselőküldési jogát, de az utasítási rendszer eltörlésével: a múlttal teljesen szakítva, áttértek a kerületi választási rendszerre és a közvetlen szavazásra. Ha a múltra építve, haladtunk volna tovább, ma képesek volnánk könnyű szerrel kiépíteni egy, a modern tudományos állapotnak és a gyakorlati tapasztalatoknak egyaránt megfelelő választási rendszert.